

HOOFDSTUK II

DE VOLKSVERHUIZINGEN

De term “volksverhuizingen” roept het beeld op van enorme groepen mensen die zich in beweging zetten, het Romeinse Rijk binnenvielen en het ook ten val brachten. Hierbij overheerst bovendien de opvatting dat het ging om een bende “barbaarse volkeren” die de hoogstaande klassieke cultuur onderuit haalden en het Westen gedurende enkele eeuwen in duisternis onderdompelden. Deze visie is grotendeels bepaald door de romantische geschiedschrijving van de 18

de

en 19

de

eeuw. Ook in

de moderne geschiedschrijving zijn negatieve connotaties niet veraf en wordt de voorstelling vaak verdraaid weergegeven.

De “barbaren”

De term “barbaren” is afgeleid van het Griekse *barbaroi*, een aanduiding voor iedereen die geen Grieks sprak. De term werd overgenomen door de Romeinen om de mensen aan te duiden die buiten de grenzen van het *imperium* woonden. Ze hadden tegelijk gevoelens van minachting, angst en bewondering voor de barbaren. De Romeinen hadden een zeer stereotyp beeld van de barbaren. Toch rekruteerde menig Romeins veldheer dergelijke barbaren als lijfwacht.

De ideologische grens die getrokken werd tussen de Romeinen en de barbaren kon in werkelijkheid echter niet zo duidelijk worden waargenomen. De *limes* controleerde in de eerste plaats het drukke grensverkeer. Bovendien had de voortdurende uitbreiding van het Rijk geleid tot opname van allochtone populaties binnen de grenzen. Deze ondergingen weliswaar een romanisatie, maar de etnische verschillen bleven bestaan.

De “naties” en “volkeren”

De Romeinen deelden de barbaren in etnische groepen in: naties en volkeren, waarbij (veronderstelde) bloedverwantschap tussen de leden als bindend en identificerend element werd gebruikt.

In hoeverre die indeling strookt met de realiteit is zeer moeilijk te achterhalen.

We beschikken over weinig informatie om etnische groepen in een ver verleden te bestuderen. De beschrijvingen die we hebben, zijn afkomstig van *outsiders*, die aan die groepen bepaalde etnische kenmerken toekenden. Maar in hoeverre die kenmerken ook werkelijk een etnisch-differentiërende betekenis hadden, is moeilijk uit te maken. Al die groepen zijn uiteraard ook geen op zichzelf staande, afgesloten entiteiten.

Drie taalgroepen in het Noorden

In de 18

de

eeuw hebben taalkundigen voor het eerst onderscheid gemaakt tussen drie taalfamilies waarop alle talen die in de noordelijke barbaarse wereld werden gesproken, teruggaan: de Kelten, de Germanen en de Slaven. Deze taalgroepen mogen echter niet gelijkgesteld worden aan culturen, zoals wel vaker gebeurd is.

De barbaren uit het Noorden hadden een sedentair-agrarische levenswijze. Ze deden aan landbouw en veeteelt, woonden in permanente nederzettingen en waren superieure brons-, ijzer-, goud- en zilversmeden.

Steppennomaden in het Oosten

Niet sedentaire groepen trokken met grote kudden paarden, schapen en kamelen rond over de steppen van Eurazië. Ze onderhielden noodzakelijkerwijze geregelde contacten met sedentaire gemeenschappen. Dit resulteerde soms in afpersing, plundering en integratie of sedentarisatie. Deze nomadengroepen waren zeer mobiel en uiterst bekwame ruiters en krijgers. Ze waren in staat om zich op korte tijd aaneen te sluiten tot een grote groep en konden op die manier geweldige oorlogsmachines vormen. Vanaf ca. 400 zien we eerst de **Hunnen** en Alanen, later de Avaren (ca. 550) en Bulgaren (ca. 680), dan de Magyaren of Hongaren (ca. 800) het Karpatenbekken binnendringen. De Alanen waren van het Iraans plateau afkomstig, de andere groepen waren volkeren van niet-Indo-Europese, Altaïisch-Mongoolse origine.

Woestijnnomaden in het Zuiden

Deze nomaden, ook bedoeïenen genoemd, bewogen zich door de woestijnen van Noord-Afrika, Arabië en Syrië. Zij kwamen in contact met hoogontwikkelde landbouwgemeenschappen binnen de Perzische en Romeinse invloedssfeer. Op het Arabische schiereiland ontwikkelden zich sedentaire gemeenschappen in oasen en langs caravaanroutes.

De “volksverhuizingen”

We moeten duidelijk stellen dat de zogenaamde “volksverhuizingen” gespreid zijn over een periode van meer dan tweehonderd jaar (ca. 400-600). Ze moeten bovendien ingedeeld worden in een drietal “bewegingen”: grootscheepse invallen van barbaarse confederaties in het Romeinse Rijk, infiltratie door barbaarse boeren-kolonisten en de formatie van barbaarse huurlingenlegers aan de grenzen van het rijk ter verdediging van de grenzen (*socii* of *foederati*). De verhuizingen werden in de eerste plaats veroorzaakt door een verzwakking van de keizerlijke macht enerzijds en het toelaten van en geven van autonomie aan groepen barbaren anderzijds.

Bovendien nam het aantal allochtone soldaten (ook in hogere rangen) in het Romeinse leger aanzienlijk toe, waardoor de feitelijke macht in handen kwam te liggen van barbaarse commandanten. Aan de grenzen van het rijk vormden zich militante groepen die onder elkaar wedijverden en politiek onrustig waren. Het verschil in rijkdom tussen de grensvolkeren en de andere barbaren werd steeds groter en gaf aanleiding tot de vorming van barbaarse confederaties die de druk op de grenzen verhoogden of op gewelddadige manier binnenvielen.

7

Overzicht van de belangrijkste “volksverhuizingen”

In de westelijke steppen van Centraal-Azië verschenen in de 4 de

eeuw de **Hunnen** op

het toneel. Ze zaaiden terreur in het Zwarte-Zeegebied, waardoor een grote groep Goten op de vlucht ging. Ze kregen in 376 de toestemming om de Donau over te steken. Twee jaar later kregen ze het statuut van *foederati*. Onder leiding van Alarik zetten ze zich ca. 390 opnieuw in beweging en vielen Thracië binnen. In 410 slaagde Alarik erin om Rome in te nemen en te plunderen. Na zijn overlijden leidde zijn

opvolger de Goten naar Gallië. In 418 kregen ze een deel van de provincie Aquitanië toegewezen: ze vormden een koninkrijk met als hoofdstad Toulouse. In de loop van de vijfde eeuw breidde het rijk van de (Visi)goten zich uit over het grootste deel van Gallië ten zuiden van de Loire en over het Iberisch schiereiland.

Eind 406 viel een barbaarse confederatie van Vandalen, Sueben en Alanen het Romeinse Rijk binnen en verplaatste zich langzaam naar het zuiden. Eind 409 trokken ze de Pyreneeën over.

Spanje werd ca. 418 verlaten door de Romeinse legioenen. Heel snel vestigden zich daar barbaarse volkeren die voortdurend met elkaar in de clinch gingen: Vandalen, Sueben en Visigoten. In 429 staken de Vandalen de zee-engte tussen Spanje en Marokko over en vestigden daar een Vandalenrijk met als hoofdplaats de oude Punische hoofdstad Carthago (vlakbij het huidige Tunis). De *Burgundiones* of Bourgondiërs hadden zich, vermoedelijk als *foederati*, in het eerste kwart van de 5

de

eeuw langs de midden-Rijn gevestigd (buurt van Mainz en Worms) en vormden daar een koninkrijk. Omdat ze een bedreiging vormden voor het Romeinse gezag, stuurden de Romeinen eerst de Visigoten en later de **Hunnen** op de Bourgondiërs af. De Bourgondiërs vestigden zich ca. 440 in het midden-Rhônegebied en rond het Meer van Genève. Ze slaagden erin een gebied te veroveren en beheersen dat zich uitstreckte van Bazel tot Avignon. In 534 werd “Bourgondië” door de Franken veroverd en toegevoegd aan de koninkrijken van de Merovingen.

De Alemannen en de Franken (beide Germaanse volkeren) vestigden zich als *foederati* binnen de grenzen van het Romeinse Rijk en slaagden er vervolgens in om hun woongebied geleidelijk aan uit te breiden. De Alemannen bewoonden het boven-Rijng gebied, Noord-Zwitserland en het aangrenzende deel van het huidige Oostenrijk (de Romeinse provincie Noricum). De Salische Franken breidden hun woongebied uit tot in het huidige Noord-Frankrijk.

Bij het begin van de 5

de

eeuw trokken de reguliere Romeinse troepen zich terug uit Engeland en lieten de verdediging tegen barbaren uit Ierland en Schotland over aan de Angelen, de Saksen, de Juten en de Friezen, die zich daar als *foederati* vestigden.

In 476 werd de laatste West-Romeinse keizer afgezet. Hierna maakten de keizers van Constantinopel gebruik van barbaren om het Romeinse gezag in het Westen (vooral Italië en Rome) te herstellen. Zo slaagde de Ostrogotische aanvoerder Theoderik erin om Italië te heroveren op Odovakar en vestigde er een langdurig bewind (493-526) dat zich geleidelijk aan uitbreidde tot Slovenië, de Provence en Spanje. In 568 vielen de Langobarden Italië binnen en veroverden grote, niet aaneengesloten gebieden. Vanaf ca. 570, en gedurende meer dan een

8

halve eeuw, vielen Slaven uit het beneden-Donaugebied de Balkan en Griekenland binnen met de bedoeling zich daar te vestigen.

Structuur

De groepen barbaren die het Romeinse Rijk binnenvielen of er zich vestigden als

foederati waren georganiseerd volgens een structuur die meestal wordt aangeduid met de Duitse term *Gefolgschaft* (soms ook *chiefdoms*, hoofdmansschappen; de Romeinen gebruikten de term *comitatus*). De leider verzamelde een selecte groep volgelingen die hij aan zich bond door middel van materiële gunsten.

In het Westen vormden de barbaarse heersers koninkrijken, maar het is niet duidelijk of ze hiermee hun oude staatsstructuur implementeerden of een nieuwe creëerden. In elk geval probeerden de barbaarse koningen de Romeinen te imiteren en de Romeinen probeerden de barbaarse koningen te vriend te houden.

Binnen de barbaarse koninkrijken ontwikkelden zich verschillende principes van opvolging die varieerden tussen erfopvolging (dynastievorming) en uitverkiezing. In de meeste koninkrijken werd het principe van ondeelbaarheid van het territorium (niet van de macht) gehuldigd.

Enkele bibliografische referenties

W. Pohl (ed.), *Kingdoms of the Empire. The integration of barbarians in Late Antiquity*, Leiden, 1997.

W. Pohl, H. Reimitz, *Strategies of distinction. The construction of ethnic communities, 300-800*, Leiden, 1998.

P. Sawyer, I.N. Woods (eds.), *Early medieval kingship*, Leeds, 1977.